

SUMMARY

The article is dedicated to the typology of content components in Chinese and Belarusian legends in the context of the narrative folklore prose. The goal of the article is to open the similarities and differences in a number of Belarusian and Chinese toponymic legends with a different component. The article highlights the mythological, historical, domestic, political and social content components, the key features of the components of the Belarusian and Chinese toponymic legends are derived.

Хазанова К. Л.

НАЙМЕННІ АБУТКУ Ў БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ПРЫКАЗКАХ І ПРЫМАЎКАХ

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны

(Паступіў у рэдакцыю 28.02.2023)

У народных парэмійных выразях захоўваюцца заснаваныя на шматвяковым вопыце многіх пакаленняў высновы пра разнастайныя складаныя сітуацыі і праблемы і прапануюцца парады па пошуках вырашэння разнастайных жыццёвых цяжкасцей. Народная свядомасць праз прыказкі і прымаўкі перадала будучым пакаленням мудрыя жыццёвыя развагі.

Мова беларускіх народных прыказак і прымавак выяўляе багацце сродкаў мастацкай выразнасці і з'яўляецца адлюстраваннем вялікай колькасці гістарычных змяненняў, што адзначаюцца ў фанетычна-марфалагічных рэфлексах беларускай мовы розных гістарычных перыядаў і разнастайных па часе ўзнікнення лексічных напластаванняў.

Многія лексічныя адзінкі, адлюстраваныя ў мове беларускіх парэмій, даюць падставы ўявіць адметнасці прыроднага і гаспадарчага жыцця продкаў. Са зместу прыказак і прымавак можна даведацца, ці адрозніваюцца

жывёльны свет Беларусі ў мінулым ад сучаснай фаўны [1]. Народныя выслоўі паведамляюць пра папулярныя ў старажытнасці стравы і ласункі [2; 3], а таксама пра даўнія гаспадарчыя прыстасаванні [4].

Цікавай для этналінгвістычнага вывучэння ў мове беларускіх народных прыказак і прымавак выяўляецца лексіка-тэматычная група найменняў абутку.

Мэта артыкула – лексіка-семантычная і этналінгвістычная характарыстыка беларускіх народных прыказак і прымавак з назвамі абутку. Дадзенай лексічнай групе ўласціва абумоўленасць з узроўнем сацыяльна-тэхнічнага развіцця грамадства, што ўплывае на значныя змены слоўнікавага складу найменняў абутку ў сучаснай беларускай мове ў параўнанні са старабеларускай мовай.

Найбольш распаўсюджаны старажытны від абутку славян – лапці. Гэтае найменне сустракаецца ў вялікай колькасці выказаў: «*Стралец лапці пляцець, рыбак рыбку пячэць*» [5, с. 151]; «*Хоць муж (мужык) з лапаць, абы з ім не плакаць*» [6, с. 548].

Лапці звычайна былі абуткам менш забяспечаных слаёў грамадства, аб чым сведчаць выразы: «*Багат мой брат, от толькі лапці раты разявілі*» [5, с. 412]; «*Каму пашанцуе, той і ў лапцях танцуе*» [6, с. 265]. У прыказках названы абутак метафарычна называе беднасць і нястачу: «*Гулі не аднаго ў лапці абулі*» [6, с. 147]. Хаця асобныя выразы ўскосна пацвярджаюць, што не кожны чалавек мог дазволіць сабе нават лапці і ўлетку незабяспечаныя сяляне мусілі хадзіць босымі: «*Служка ў лапцях, а я (пан) босы*» [6, с. 685]. Пра высокі кошт абутку для асобных людзей сведчыць выраз, што з’яўляецца іранічным асуджэннем пэўных неразумных дзеянняў: «*Дзед бабцы купіў лапці, былі малыя – абсек пальцы*» [6, с. 167].

Лапці – гэта «традыцыйны сялянскі абутак, плецены з лыка (лазовага, ліпавага), пняньковых або льняных вітушак ці тонкіх вяровак» [7]. Па звестках этнографу, пляліся лапці «ў хатніх умовах з дапамогай найпрасцейшых інструментаў, да нагі мацаваліся з дапамогай пняньковых абораў, якія працягваліся праз вушкі, выплеченыя на лапці» [8]. У даўнія часы тэхналогія вырабу лапцей была агульнавядомай і добра знаёмай. Менавіта таму многія прыказкі і прымаўкі апавядаюць пра лёгкасць пляцення такога абутку, супастаўляючы гэтую працу з рознымі відамі грамадскага і асабістага жыцця чалавека: «Суды весці – не лапці плесці» [5, с. 349]; «Гаспадарку весці – не лапці плесці» [5, с. 185]; «Замуж пайсці – не лапці плясці» [6, с. 209]. Звычайным, як вынікае з выслоўяў, было мець не адну пару абутку: «Сем пар лапцей на плечы – і ў дарогу» [5, с. 265]; «Чорт сем пар лапцей стаптаў, пакуль (покуль) пару дабраў (сабраў)» [6, с. 584].

У некаторых беларускіх народных парэміях узгадваюцца тэхналагічныя падрабязнасці майстэрства пляцення абутку: «Якое лыка, такія і лапці» [5, с. 266]; «Лапці ваду не прапускаюць» [6, с. 296]; «Хто сказаў, што лапці ваду прапускаюць?» [6, с. 564]; «Не можа быць, каб лапці ваду прапусkali» [6, с. 377]. Разам з тым выразы не пакідаюць па-за ўвагай і такія складнікі лапцяў, як аборы – ‘вяровачкі для прымацавання да нагі’: «Не завязаўшы аборы, не бяжы да Тадоры» [5, с. 272].

У некаторых выразях назва абутку ўжываецца ў дэмінітыўнай форме: «Дзіцёнкі ў лапцёнках, а сам без штаноў» [5, с. 264].

Старажытным традыцыйным абуткам беларусаў былі пасталы – ‘скураныя лапці’. Гэты абутак «вырабляўся з кавалка скуры, краі якой былі выгнуты і сцягнуты ўверсе лыкам, аборай або папружкай» [8]. Пасталы выкарыстоўваліся ў якасці абутку сялян яшчэ ў XIX ст. [7]. Моўны матэрыял беларускіх парэмій пацвярджае пашыранасць

названага скуранага абутку: *«Як з пана пан, то аддасць валы, а як з мужыка пан, то здярэ насталы»* [5, с. 304].

Калі абуткам простых людзей у даўнія часы былі лапці, то больш забяспечаныя слаі насельніцтва і шляхта насілі боты. Гэты абутак у прыказках і прымаўках беларусаў таксама згадваецца: *«Калі на назе бот рыпіць, то ў гаршку трасца кіпіць»* [5, с. 188]; *«Не куй боты, бадай, не зносіш»* [5, с. 267].

Народныя выслоўі адзначаюць, што боты – абутак больш заможных асоб: *«Боты новы, а пяты голы»* [5, с. 266]; *«Не ганьбуй старым ботам, покі новага не пашыў»* [5, с. 270]; *«Хто любіць выпіць, а хто – новыя боты»* [5, с. 273]; *«Ногі дзярэць, а боты на кійку нясець»* [5, с. 311].

Нездарма ў многіх выразах найменне «боты» ўжываецца разам са словамі «пан», «панскі»: *«Сшыў каўнер панскі, да боты цыганскі»* [5, с. 272]; *«Смех з панскіх ботаў: адзін згарэў, другі сабака з’еў»* [5, с. 301]. Для вырабу ботаў патрэбны прафесійны спецыяліст: *«Кажан шавец без ботаў (босы) ходзіць, а ў каваля сакеры няма»* [5, с. 161]; *«Шавец у падзёртых (дзіравых) ботах ходзіць»* [5, с. 161].

Па звестках М. Фасмера, лексема «бот» (‘від абутку з высокімі халявамі’) фіксуецца ў помніках старабеларускай пісьмовасці з XIV ст. [9, с. 201]. Даследчык гісторыі славянскіх моў узводзіў паходжанне слова ад французскага «botte», што трапіла ва ўсходнеславянскія мовы праз старапольскае «bot, bót» [9, с. 201]. Беларускія прыказкі і прымаўкі зрэдку фіксуюць для наймення ўказанага віду абутку лексему, замацаваную ў сучаснай рускай літаратурнай мове: *«Сапог не князь, абуй да ў гразь»* [5, с. 267]. М. Фасмер прапанаваў цікавую версію паходжання лексемы «сапог» ад «сопеть», «сопель» – ‘народны

музычны інструмент, дудка' праз метанімізацыю 'трубка музычнага інструмента' – 'трубка' – 'халява' [10, с. 559].

Для беларускай моўнай традыцыі характэрна таксама найменне «чобат» – 'бот'. У парэміях слова часцей сустракаецца ў множналікавай форме: «*Добрыя чабаты – не мазаць, не чухляваць*» [5, с. 273]. Адзначаюцца таксама выпадкі ўжывання наймення абутку ў дэмінітыўнай форме: «*У чабатку рыпіць, а чорт у гаршку кіпіць*» [5, с. 231]; «*Чабаткі з лабады не баяцца вады*» [5, с. 267]. Лексема ўзыходзіць да цюркскага «*çabata*» [11, с. 370 – 371]. Славiсты адзначаюць запазычанні ад названага цюркізма ў iншых славянскiх i неславянскiх мовах [11, с. 371]. У беларускiх народных прыказках i прымаўках слова захоўваецца з даўнiх часоў. Верагодна, у старабеларускую мову цюркізм трапіў ад крымскiх татар, якія пражывалі ў Вялікім Княстве Літоўскім яшчэ з часоў князя Вітаўта.

У беларускай прыказкавай скарбонцы адзначаецца вялікая колькасць выразаў, дзе ўжываецца некалькі найменняў розных відаў абутку. Звычайна выкарыстоўваецца дзве назвы, якія метафарычна абазначаюць розныя рэаліі, напрыклад, для вобразнага наймення ступені забяспечанасці асобы: «*Шляхціц ты Кабылінскі: адна нага ў чобаце, а другая ў лаці*» [5, с. 311]; «*О, не зачпайце, ён шляхціц, бо адна нага ў боце, а другая ў лаці*» [5, с. 311]; «*Буду хадзіць без забот: адзін лапаць, адзін бот*» [5, с. 265].

У многіх выразах узгадваюцца розныя віды абутку для стварэння антаніміі. У такіх выпадках назвы абутку супрацьпастаўляюцца ў выслоўі па пэўных параметрах. Часцей за ўсё асноўным крытэрыем такога супрацьпастаўлення становіцца ступень заможнасці, а таксама прыналежнасць да розных сацыяльных груп: «*Мае лаці вязовыя пераносяць боты казловыя*» [5, с. 272]; «*Бот з насталом таргуюцца за*

лычка» [5, с. 469]; «*Бот лапцю не пара*» [6, с. 97]. Беларускаму фальклору ўласціва варыянтнасць падобных антанімічных парэмій: «*Што лапці сплятуць, таго боты не разблытаюць*» [6, с. 602]; «*Што лапці зрабяць, таго боты не напавяць*» [5, с. 408].

У іншых прыказках і прымаўках найменні старажытнага абутку і яго частак не супрацьпастаўляюцца, а супастаўляюцца, вобразна называючы галечу, нястачу або няўдачу: «*Усе мае прыборы – лапці да аборы*» [5, с. 265]; «*За пераборы лапці ды аборы*» [6, с. 210].

Абуткам гарадскога насельніцтва былі чаравікі. Выраблялі іх спецыялісты-рамеснікі «з 2-3 кавалкаў скуры, якія сшывалі патайным швом паміж сабой і прышывалі да падэшвы вываратным спосабам; халявы закрывалі шчыкалатку, мацаваліся раменьчыкам, прасунутым у проразі па верхнім краі» [12]. Пра вытанчанасць чаравікаў захавалі звесткі і беларускія прыказкі: «*Чырвоныя чаравікі, ды лыкам сшыты*» [5, с. 272]; «*На назе чаравік скрыніць, а ў гаршку трасца кініць*» [5, с. 231]. У парэміях выкарыстоўваецца і дэмінітыўнае найменне: «*Чаравічкі з рагожы не баяцца марозу*» [5, с. 267].

Прыведзеныя беларускія прыказкі і прымаўкі паказваюць, што ў лексіцы народных парэмій асобнае месца займае лексіка-тэматычная група назваў абутку, куды ўваходзяць найменні старадаўняга традыцыйнага абутку беларусаў. Яны наглядна адлюстроўваюць сацыяльную дыферэнцыяцыю старажытнага грамадства. Выкарыстанне асобных відаў абутку пэўнымі сацыяльнымі групамі (лапці – сяляне, боты – заможныя асобы) дазволіла стварыць у некаторых прыказках антанімію, што метафарычна адлюстроўвае супрацьлеглыя паняцці рэчаіснасці. У беларускім парэмічным масіве пашырана варыянтнасць выказаў. Паводле этымалогіі ў разгледжанай лексіка-тэматычнай групе частка найменняў уяўляе сабой агульнаславянскія назвы (лапці,

чаравікі), сустракаюцца таксама і запазычанні (боты, чобаты). Часцей у народных выслоўях фіксуюцца множналікавыя формы назваў абутку. Адзначаюцца разам з тым дэмініутыўныя ўтварэнні.

ЛІТАРАТУРА

1. Хазанава, К. Л. Зааморфныя вобразы ў беларускіх прыказках і прымаўках / К. Л. Хазанава // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / НАН Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск, 2019. – Вып. 26. – С. 327 – 332.

2. Хазанава, К. Л. Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі з нутрыцыялагічнай лексікай / К. Л. Хазанава // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. Гуманитарные науки. – 2021. – № 4. – С. 166 – 170.

3. Хазанава, К. Л. Найменні прадуктаў харчавання ў беларускіх і кітайскіх фальклорных выразях / К. Л. Хазанава // Традиционная духовная культура восточнославянских и китайского народов : сб. науч. ст. / редкол.: В. И. Коваль (гл. ред.) [и др.]. – Гомель, 2021. – Вып. 3. – С. 178 – 183.

4. Хазанава, К. Л. Найменні посуду ў беларускіх прыказках і прымаўках / К. Л. Хазанава // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / НАН Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск, 2019. – Вып. 32. – С. 463 – 469.

5. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад., сістэм. тэкстаў, уст. арт., камент. М. Я. Грынבלата ; рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 560 с.

6. Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 695 с.

7. Лапці [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki/Лапці>. – Дата доступу: 14.02.2023.

8. Белорусская деревня: быт, хозяйство и традиционная культура. Часть 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gorodok1863.livejournal.com/7340.html>. – Дата доступа: 14.02.2023.

9. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1. А – Д. – 576 с.

10. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 3. Муза – Сят. – 832 с.

11. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 4. Т – Ящур. – 864 с.

12. Гісторыя абутку ў Беларусі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki/Абутак>. – Дата доступу: 14.02.2023.

РЕЗЮМЕ

Рассмотрение белорусских народных паремий с названиями обуви выявляет особенности стародавних традиций. Названия обуви в пословицах и поговорках наглядно отражают социальную дифференциацию общества в давние времена. Использование некоторых видов обуви определёнными социальными группами (лапти – крестьянами, сапоги («боты») – зажиточными людьми) позволило создать в пословицах антонимию. В белорусском паремийном массиве распространена вариантность. По этимологическим особенностям часть номинаций в рассматриваемой лексико-тематической группе представляет собой общеславянские имена (лапці, чаравікі), встречаются и заимствования (боты, чобаты). Чаще в поговорках фиксируются названия обуви в форме множественного числа.

SUMMARY

The research of the Belarusian folk sayings with the names of shoes reveals the features of ancient traditions. The names of shoes in proverbs and sayings clearly reflect the social differentiation of society in ancient times. The use of certain types of shoes by certain social groups («laptsi» ‘bast shoes’ – peasants, «boty» ‘boots’ – wealthy people) made it possible to create antonymy in the proverbs. There is variance in the Belarusian proverbs. According to etymology, some of the nominations in the lexical-thematic group names of shoes are proto-Slavonic names («laptsi» ‘bast shoes’, «charaviki» ‘shoes’), there are also borrowings («boty» ‘boots’, «chobaty» ‘boots’). More often in sayings, the names of shoes fixed in the plural form.